

Sûre başı
ve mushaf
güllerinin
tezhibi
(Süleymaniye Ktp.,
Sultan I. Ahmed,
nr. 14)

ne daire, yarım daire ya da armudî biçimde işlenmiştir. Serlevha gülleri XIV. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. 8. Sûre başı gülü. Mushaflarda sûre başı tezhibine bitişik veya bezemesiz sûre başı yazısı hizasında sayfa kenarında yatay eksen üzerine yerleştirilen tezyinî madalyonlardır. IX. yüzyıldan itibaren zermürekkeple yazılan sûre başlarına yatay eksen üzerinde tutturulmuş halde görülür. Erken dönem mushaflarında damla yahut daire şeklindeki sûre başı gülleri iri ve karmaşık desenlidir. XIV. yüzyıldan sonra ortadan kalkmıştır. 9. Hâtime gülü. Zahriye gülünde olduğu gibi kare veya dikdörtgen şeklindeki hâtime sayfası tezhibine bitişik olarak yatay eksen üzerinde sayfa boşluğuna yerleştirilen tezyinî madalyonlardır. Erken dönem mushaflarında damla yahut daire biçimindeki hâtime gülleri 1/2 simetrlidir ve tezhipli sahaya uzun kenarın tam ortasından bağlanmıştır. XIV. yüzyıldan sonra terk edilmiştir. 10. Secde gülü. Mushaflarda secde âyetlerinin hizasında sayfanın kenar boşluğuna yapılan tezyinî madalyonlardır. Secde âyeti, Kur'ân-ı Kerim okuyanın veya dinleyenin secde etmesini gerektiren on dört yerde bulunmaktadır. İlk mushaflarda secde işareti yer almaz. VI-VIII. (XII-XIV.) yüzyıllara ait mushaflarda genellikle secde gülüne rastlanmaz, bunlarda secde âyetlerinin yeri değişik renkte mürekkeple yazılarak belli edilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren tezyinî secde gülleri mushaftaki yeri almıştır.

Hâtime tezhibi (Ketebe veya ferağ kaydı). El yazması kitaplarda bitiş bölümüne yapılan bezemelerdir. Eserin özeti ve neticesi durumunda olan bu bölüm son sözdür. Mushaflarda Nâs sûresinin devamında hattat bitiş duasıyla birlikte imzasını

içeren ibareyi, kitabın yazılış tarihini, nerede yazıldığını belirtir (ferağ kaydı). Son sayfada bulunan yazı, âyet veya hattatın imzası da olsa (ketebe) bitiş genellikle ya ikizkenar yamuk veya üçgen şeklinde bir yazı sahası içine yazılır. Yazı satırları yanlardan eşit miktarda kısaltılarak bitirilen kenarlarda meydana gelen üçgen veya yamuk alanların içi tezhip edilir. Dikdörtgen ve kare biçiminde yapılan hâtime tezhibi sık görülen örneklerdir; daire ve beyzî olanlarına ise nâdiren rastlanmıştır. Hâtime tezhibinin kitabın zahriye ya da serlevha tezhibi gibi karşılıklı tam sayfa tezhipli örnekleri de yapılmış ve değişik konulardaki el yazması kitaplarda aynı usulde uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Ettinghausen, "Manuscript Illumination", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope – Ph. Ackerman), London-New York 1936, III, 1937-1974; Oleg F. Akimushkin – Anatol A. Ivanov, "The Art of Illumination", *The Arts of the Book in Central Asia: 14th-16th Centuries* (ed. B. Gray), London 1979, s. 48-50; Gülnur Duran, *Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Türk Mushaflarında 16. Yüzyıl Serlevha Tezhipleri* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18-20; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 180-203; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003, s. 46-54; a.mlf., "Mushaf", *DİA*, XXXI, 250-254; M. Lings, *Splendours of Qur'an Calligraphy and Illumination*, Liechenstein 2005, s. 38, 100, 120, 166; Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurları: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul 2006, s. 371; Uğur Derman, "Ali Emiri Koleksiyonundaki Berat ve Fermanlara Dair", *Ali Emiri Efendi ve Dünyası* (haz. Ekrem Işın), İstanbul 2007, s. 95; a.mlf., "Hat Sanatında Hil-yi-i Şerifler", *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) özel sayısı, Ankara 2000, s. 617-626; Çiçek Derman, "Osmanlı'da Klasik Dönem", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2009, s. 351; a.mlf., "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme", a.e., 525-534; a.mlf., "Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara

2002, XII, 292; Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, s. 250, 260; a.mlf., "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı* (haz. Halil İnalcık – Günşel Renda), İstanbul 2003, II, 882; Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA*, XXXI, 246-247.

GÜLNUR DURAN

Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârları. Tezhip sanatı Orta Asya'da Uygur Türkleri'yle ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Selçuklular'la İran üzerinden Anadolu'ya ulaşan ve burada daha önce yaşamış medeniyetlerin kalıntılarını bulan tezhip sanatı, onu uygulayan sanatkârların bu etkileri kendi millî zevklerine dönüştürmesiyle gelişmesini sürdürmüştür. Bu gelişme ve üslûpların doğuşunda Uzakdoğu ve İran'dan çeşitli aralıklarla gelen tesirler, Memlûk sanatı izleri, Anadolu Beylikleri'nden kalan miras, fethedilen topraklardan gelen yeni zevklerin birleşimiyle XVI. yüzyılda en üst seviyeye ulaşmıştır.

Timurlular Devri Tezhip Üslûbu. Timurlular devri tezhip sanatının desen ve işçilik bakımından en yüksek seviyede eserlerin görüldüğü bir dönemdir. Kendileri de sanatkâr olan Timurlu hükümdarları saray bünyesinde kütüphane ve nakkaşhâne kurarak İslâm kitap sanatlarının gelişmesine imkân sağlamıştır. Herat'ta sarayın destek ve himayesiyle hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatlarının en görkemli eserleri ortaya çıkmış, yeni üslûplar oluşmuştur. Bu üslûbun önde gelen sanatkârı müzehhip ve musavvir Hâce Ali Tebrîzî'dir. Eserlerinde hâkim renkler altın ağırlıklı olup bedahşî lâciverdi, kırmızı ve siyah ana renklerdir. Motifler içinde münhaninin ayrı bir yeri vardır. Diğer motiflerle birlikte görülen ve canlı renklerle tonlama yapılarak boyanan motif zengin örnekleriyle ön plandadır. Bu dönem eserlerinde zahriye tezhibinin çoğunlukla daire biçiminde yapıldığı, ara sularının beyaz, yeşil ve mavi renklerde uygulandığı, altın zeminlerde fazla görülmemekle beraber iğne perdahtı yapıldığı ve ekseriya üç nokta ile zeminlerin süslendiği görülür. Timurlular devri tezhibinin ikinci altın çağı Hüseyin Baykara dönemidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde korunan (Hırka-i Saâdet, nr. 4) Herat'ta 1485 yılında hazırlanmış mushaf-ı şerif Herat üslûbunun bütün özelliklerini taşımaktadır. Bu eserde her sayfada tezhip için dörder kol-tuk alanı bırakılmış ve âharlı zemin üzerinde değişik münhanî motifleri canlı renkleriyle işlenmiştir. Bir serlevhaya ve birbirinden farklı yirmi sekiz sûre başı tezhi-

TEZHİP

Baysungur devrine ait zahriye tezhibi (TSMK, Revan Köşkü, nr. 862)

bine sahiptir. Tamamında aynı mücevher durağın işlendiği eser Herat dönemi tezhip sanatının müstesna örneklerindendir. Ruganî kitap kaplarının günümüze ulaşan en güzel örnekleri Timurîlular devrine aittir. Herat'ta hazırlanan, bugün Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan (nr. 1905) *Meşnevî*'nin mikleblî ruganî kabı Hüseyin Baykara döneminin en güzel örnekleri arasındadır. Bu eserde iç pervaz, şemse, salbek ve köşebentler mülemmâ tarzındadır.

Selçuklular ve Beylikler Devri (Konya Üslûbu. Konya merkez olmak üzere Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerinin ardından sanat faaliyetlerine ve kitap sanatına ilginin arttığı bilinmektedir. Mevcut vakfiye kayıtları, Konya'da cami ve medrese bünyesinde kütüphanelerin tesis edildiğini göstermektedir. Özellikle *Meşnevî* bezemelerinde devrin müzehhipleri bütün hünerlerini ortaya koymuştur. Bunların en eskisi 677 (1278) tarihli ve müzehhip Muhlis b. Abdullah el-Hindî tarafından bezenmiştir (Konya Mevlânâ Müzesi, nr. 51). Bu mesnevi bezemesi zengin renkler ve cesur tasarımlarla hazırlanmış olup sonraki dönemlerde de süren birçok yeniliğin öncüsü olmuştur. Karaman ve Germiyan beyleri XIV. yüzyılın ilk yarısında kitap sanatlarına ilgi duymuş ve sanatkârları himaye etmiştir. Karaman Beyi Hafîl b. Mahmûd Karamânî'nin emriyle hazırlanan 714

(1314) tarihli mushaf (Konya Mevlânâ Müzesi, nr. 12) Ya'kûb b. Gâzî el-Konevî tarafından bezenmiştir. Dikdörtgen biçimde zahriye sayfası, serlevha ve sûre başı tezhipleriyle, metinde yeri geldikçe sayfa kenarına işlenen gülleri ve hâtime sayfasında siyah zemine altınla konulan müzehhip imzasıyla devrinde bir geleneğin başlangıcı sayılmıştır. Beylikler devri tezhip kompozisyonlarında genelde geometrik desen hâkimdir. Ayrıca satırlar arası bezemesiyle zencirek kenar sularının sıkça kullanılması, genelde rûmî ve münhanî motiflerinin tercih edilmesi Beylikler devri tezhibinin öne çıkan özelliklerindendir. Bu dönemde Konya nakkaşhânesinde tezhip edilen kitaplar ekseriya büyük boyutlarda altın, siyah, lâcivert ve beyaz renkler kullanılarak hazırlanmıştır. Bu eserlerde çok ince ve kıvrak bir fırça çalışması görülmemektedir. Dönemin sanat bilgi ve birikimi, ayrıca Osmanlı tezhip ekollerine hazırlık safhası ve temel olması bakımından önem taşımaktadır.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Dönemi Üslûpları. Karakoyunlular, Kara Yûsuf hükümdarlığında Horasan ve Azerbaycan dolaylarına yayılarak bir devlet kurmuş ve tezhip sanatında müstesna eserler ortaya koymuştur. Bunlar arasında dikkati çeken *Divân-ı Kâtibî* (TİEM, nr. 1987), Pîr Budak Sultan'ın hazinesi için 860 (1456) yılında hazırlanmış, kabî ve tezhibî, desen, işçilik ve renk olgunluğu ile devrinin en mükemmel eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Akkoyunlu dönemi yazma eserleri içinde tezhibî, minyatürleri ve sanatlı kabîyla *Şâhnâme-i Firdevsî* (TİEM, nr. 1978) önemli bir yer tutar. Sultan Ali Mirza adına Şîraz'da Türkmen üslûbunda iki cilt halinde hazırlanmıştır. 1475-1500 yılları arasına tarihlenen yazma, kabî, minyatürleri ve tezhibîyle Safevî devri öncesi kitap sanatlarının doruk noktasını teşkil etmektedir.

Osmanlı Devri Tezhip Üslûpları: **Baba Nakkaş Üslûbu.** Fâtih Sultan Mehmed devrinde hazırlanan yazma eserlerde görülen bezeme üslûbu Baba Nakkaş üslûbu diye tanınır. Bu üslûbun özellikleri iri ve ayrıntılı çizilmiş hatâyî motifinin yoğun kullanılması, sade ve küçük yaprakların bulunması ve desen içinde zemine serpştirilmiş küçük bulut parçalarının yer almasıdır. İri hatâyîlerin kendi üstüne katlanan taç yapraklarında üç boyutlu görüntüleri bu döneme has bir özelliktir. Motifler içinde yekberk sıkça yer alır. Desenlerde rûmî motifi yoğun biçimde kullanılmış-

tır. **Saz Yolu.** Osmanlı sanatında uzun bir dönem beğeniyle uygulanan saz yolu üslûbu, saray nakkaşhânesinde XVI. asrın ilk yarısında yeni bir bezeme tarzı olarak Âgâ Mîrek'in öğrencisi Tebrizli Şahkulu tarafından ortaya çıkarılmıştır (bk. **ŞAHKULU**). **Kara Memî Üslûbu.** Kanûnî Sultan Süleyman döneminde saray nakkaşhânesi sernakkaşı olan Kara Memî, Şahkulu'nun öğrencisidir. Yarı üslûplaştırılmış bahçe çiçekleriyle meydana getirdiği üslûp uzun zaman sevilerek uygulanmıştır (bk. **KARA MEMİ**). **Ali Üsküdarî Üslûbu.** XVIII. yüzyılda yaşayan çiçek ressamı ve müzehhip Ali Üsküdarî ruganî tekniğinde müstesna eserler meydana getirerek bir üslûp ortaya çıkarmıştır. Bu üslûpla kitap kabî, yazı altlığı, yazı çekmecesi, kubur, kalem dan ve yay gibi örnekler hazırlamıştır. Eserlerinde farklı desenler uygulamaya dikkat eden Ali Üsküdarî bazan birden fazla desen çeşidini aynı saha içinde kullanılarak sanatını ortaya koymuş, ruganî işlerinde özellikle halkârî ve çift tahrir tekniklerine yer vermeyi tercih etmiştir. Kendinden önce yapılmamış olan, sanat gücü yanında uyumlu renkleri ve çarpıcı motifleriyle bezediği ruganî işçiliği kendinden sonraki yıllarda bu yolda eser veren sanatkârlara örnek teşkil etmiştir. XVIII. yüzyıl ruganî kitap kabî sanatının göze çarpan en önemli özelliği klasik üslûpların, bilhassa saz yolu üslûbunun yeniden yorumlanmasıdır. Bu dönemde yetişen sanatkârlar Ali Üsküdarî yanında Çâkerî, Ahmed Hazîne ve Abdullah-ı Buhârî'dir. Bu sanatkârlar, ruganî üslûbunu geliştirmekle beraber Avrupa sanatının etkilerini dik-kate alarak başarılı örnekler vermiştir.

Atâ Yolu (Pesend Üslûbu). Hezargradî Ahmed Atâ tarafından başlatılan çiçekli bezeme tarzıdır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşayan Atâ Efendi rokoko üslûbuna Os-

Ali Üsküdarî'nin ruganî çekmece tezyinatı

Muhsin
Demironat'ın
pesend
üslûbunda
ruganî kabi

manlı-Türk karakteri kazandırmıştır. Esası fırça tarama üslûbuyla tabii çiçek desenlerine dayanan bir tezhip tarzının sahibidir. Çok yoğun biçimde âdetâ üst üste yerleştirilen çeşitli çiçekler, zemin ve sapsar görülmeyecek haldedir. Canlı ve zengin renklerle işlenen ve pesend tarzı da denilen bu üslûp son derece dikkat ve sabır isteyen bir çalışmayla yürütüldüğünden bu üslûpta fazla eser verilememiştir. Atâ Efendi'nin 1252 (1836) tarihli musaftaki imzasından (İÜ Ktp., AY, nr. 57) onun II. Mahmud devrinde saray sermücellidi olduğu anlaşılmaktadır. Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin hazırladığı hurde ta'lik hilye kalıbını ilk defa Atâ Efendi zerendûd olarak hazırlamış, bu başarısından ötürü Atâ Efendi'ye "Hattî" mahlası verilmiştir. Dublin'de bulunan (Chester Beatty Library, İS, nr. 1581) ve Muhammed Emin İzzetî tarafından yazılan mushaf Atâ Efendi'nin güzel eserlerindendir. Pesend üslûbunu XX. yüzyılda başarılı şekilde uygulayan ve nâdide eserler veren bir sanatkâr da Muhsin Demironat'tır.

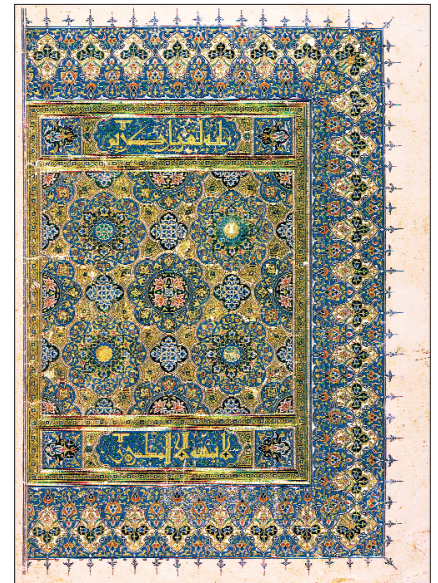
İlhanlı ve Memlûkler Devri Tezhip Üslûbu. XIV. yüzyılın ilk yarısında tezhip sanatında İlhanlılar, XIV. yüzyıl boyunca da Memlûkler hâkim olmuştur. Nakkaşhânelerde hazırlanan büyük boy yazma eserlerde o dönemin kitap sanatlarının olgun örnekleri görülmektedir. XIV. yüzyılın başında Bağdat'ta hüküm süren İlhanlı Sultanı Olcaytu'nun himayesinde çalışan Muhammed b. Aybek b. Abdullah adlı sanatkâr tarafından bezenen mushaf İlhanlı tezhip üslûbunun özelliklerini taşımakta-

dır. Kıvrak ve temiz bir işçilikle hazırlanmış olan mushafın bilhassa zengin ve birbirinden farklı geometrik desenlerin uygulandığı dikdörtgen çift zahriye sayfaları eşine az rastlanır güzelliğindedir. XIV. yüzyılda Memlûk devri müzehhipleri arasında Sandal lakaplı Ebû Bekir, Muhammed b. Mübâdir, Aydoğdu b. Abdullah el-Bedri ve İbrâhim el-Âmidî öne çıkan isimlerdir. Bilhassa el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân döneminin meşhur müzehhibi İbrâhim el-Âmidî'nin bu yüzyılın ikinci yarısında Kahire Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (nr. 9) bezemesini yaptığı mushaf sanatı açısından bir şaheserdir. Bu mushafın tezhibinde motiflere hatâyî grubunun dahil edildiği, renklerin daha canlı ve çeşitli olduğu, münhanî motifinin başarılı bir şekilde kullanıldığı görülür.

Safevîler Dönemi Tezhip Üslûbu. Safevî döneminin önemli sanat merkezleri olan Şiraz, Tebriz, Kazvin ve İsfahan gibi şehirlerinde toplanan sanatkârlar nakkaşhânelerde günümüze ulaşan eserler meydana getirmiştir. Eski İran kültürünün etkisi altında kalan ve bir kısmı Türkmen asıllı olan bu sanatkârlar minyatür sanatında daha çok yoğunlaşmıştır. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan Safevî kökenli minyatürlü yazmaların büyük bölümü Osmanlı saray hazinesine hediye olarak gönderilmiştir. Bunlardan biri Abdullah-ı Şîrâzî'nin *Dîvân-ı Hâfız*'ıdır (TSMK, Hazine, nr. 986). Abdullah-ı Şîrâzî, İbrâhim Mirza'nın himayesinde kitaphanede eser veren meşhur bir müzehhip ve musavviridir. Aynı sanatkârın tezhibini yaptığı bir başka imzalı eseri özel bir koleksiyonda bulunan, Hilâfî-i Çağatâyî'nin 989 (1581) tarihli *Şifâtü'l-âşîkin* adlı eseridir. 1514 Çaldıran zaferiyle Yavuz Sultan Selim, Tebriz'in fethinden sonra Şah İsmâil'in sarayında çalışan Horasan ve Tebrizli nakkaşları İstanbul sarayına göndermiştir. Böylece Herat-Tebriz ve İstanbul nakkaşhâne üslûpları harmanlanarak bu dönemin müstesna eserleri hazırlanmıştır. *Şâhnâme-i Firdevsî* (TSMK, Hazine, nr. 1510), *Küllîyyât-ı Câmî* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 885) adlı eserler ve Ali Şîr Nevâî'nin *Garâibü's-sıgar*'ı (TSMK, Hazine, nr. 983) bu üslûbun ürünleridir. XVI. yüzyılda Safevîler'in büyük müzehhiplerinden biri de Hasan el-Bağdâdî'dir. Şah Mahmud'un yazdığı ve onun tezhip ettiği mushaf (TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 25) sanatkârın üslûbunu yansıtan en güzel eserlerindendir.

Safevîler dönemi kompozisyonlarında diğer üslûplarda görülmeyen üslûplaştırılmış insan ve hayvan motifleri, halkârîde efsanevî hayvan motifleri sıkça işlenmiştir. Genelde tezhip ve minyatür sanatının bir arada uygulandığı Safevîler dönemi üslûbunda sanatkâr imzasına önem verilmiş ve desenin görünür yerine yazılmıştır. 1580-1590 yılları arasında Şiraz el yazmalarının sanat değeri doruk noktasına ulaşmış, pahalı malzeme kullanımı yanında konularda da farklılık görülmeye başlanmıştır. Hazırlanan yazma eserlerde ebatlar değişmiş, büyük boy yazma eserler tercih edilmiştir. Rûzbihân Müzehhib, Nakkaş Bihzâd İbrâhimî, Müzehhib Abdullah-ı Şîrâzî, Sa'deddin Müzehhib bilinen Safevîler dönemi tezhip sanatkârlarındandır. Tezhip saray bünyesi içinde yer alan, birçok sanatkârın bir arada çalıştığı nakkaşhânelerde ve ustaların özel atölyelerinde yapılırdı. Buralarda usta-çırak usulüne göre yetiştirilen talebeler sanatı yalnızca tarifile değil uygulamalı olarak öğrenirlerdi. Nakkaşhâneden sorumlu sernakkaş gözetiminde birden fazla sanatkârın yardımıyla yazma eserlerin bezemesi kısa zamanda tamamlanırdı. Âhar yapanlar, kâğıt boyayanlar, desen çizenler, cetvel ve tahrir çekenler, boya hazırlayanlar, altın ezenler hep aynı mekânda bulunurdu. Bu eserlerde çoğunlukla imza bulunmaz, en-

Memlûk devri müzehhibi İbrâhim el-Âmidî'nin zahriye tezhibi (Kahire Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 9)

TEZHİP

der görülen müzehhip imzaları da sernak-kaşa ait olurdu.

Sarayda ehl-i hîref diye adlandırılan sanatkar teşkilâtının en önemli bölüklerinden biri olan nakkaşlar yalnız kitap sanatıyla ilgili faaliyetlerle kalmaz, saray köşklerinin, binaların kalem işi, çini ve metal işleri desenlerini de hazırlar ve uygulardı. Bunlar günlük üzerinden üç ayda bir maaş alırdı. Mücellit, müzehhip ve diğer çalışanların aldıkları maaşlar ve terfileri maaş defterine yazılırdı. Eser yapımının yoğun olduğu zamanlarda yetenekli kimse-ler ehl-i hîref içinde yer almıyorsa çarşı esnafı arasından ücret karşılığında usta sarayda çalıştırılırdı. Padişah, bayramlar-da kendisi için hazırlanan hediyeleri sanat-kârlara kaftan veya para vererek ödül-len-dirirdi. Çalışan sanatkarın adı, eserinin cin-si, karşılığında ona ödenen paranın tutar-ı veya verilen kaftanın cinsi in'âm defte-rine kaydedilirdi. Nakkaşhânedeki bulunan sanat ve zanaat sahiplerinin tayin, maaş, terfi, çıkış gibi işlemlerinin tahakkuku ve nakkaşhânedeki yapılması istenen işin ehil sanatkâra verilmesi sorumluluğu hazine-darbaşına aitti.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Sa-nâ-yi Nefise Mektebi'ne tezhip dersi kon-muşsa da bu sanatın müstakil bir mek-tep çatısı altında öğretilmesi ilk defa 20 Mayıs 1915'te Bâbîâlî'de açılan Medrese-tü'l-hattâtîn'de başlamış ve 1936'ya ka-dar devam etmiştir. Aynı yıl bu mektep Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağ-lanmış ve Türk Tezvinî Sanatlar Şubesi adı altında 1960'ların sonuna kadar yürütül-müştür. Talebesi bulunmadığı gerekçesi-yle kapatılan bölümün eğitim programla-rında yer alan sanat dalları 1980'den son-ra bir kısım Güzel Sanatlar fakültelerinin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'nde yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, *Fatih Devri Saray Nakışhane-si ve Baba Nakkaş Çalışmaları*, İstanbul 1958, s. 5-16; D. James, *Qur'ans of the Mamluks*, Lon-don 1988; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 196; Fi-liz Çağman – Zeren Tanındı, "Osmanlı-Safevî İliş-kileri (1578-1612) Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış", *Aslana-pa Armağanı* (haz. Selçuk Mülayim v.dğr.), İstan-bul 1996, s. 37-62; Zeren Tanındı, "An Illumina-ted Manuscript of the Wandering Scholar Ibn al-Jazari and Wandering Illuminators Between Tab-riz, Shiraz, Herat, Bursa, Edirne, İstanbul in the 15th Century", *Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art. 17-23 September 1995 Geneve*, Geneve 1999, s. 236-241; a.mlf., "Ana-dolu Selçuklu Sanatında Tezhip: Müzehhip Muh-lis b. Abdullah el-Hindî ve Halefleri", *Arkeoloji*

ve Sanat Tarihi Araştırmaları: Yıldız Demiriz'e Armağan (haz. M. Baha Tanman – Uşun Tükel), İstanbul 2001, s. 141-150; a.mlf., "Kitap ve Tez-hibi", *Osmanlı Uygarlığı* (haz. Halil İnalçık – Gün-sel Renda), İstanbul 2003, II, 871; a.mlf., "Gil-ding and Binding in the Muslim World", *Arts and Crafts in the Muslim World Proceeding of the International Congress on Islamic Arts and Crafts*, İstanbul 2008, s. 397-412; a.mlf., "Kara-manlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", *Kültür ve Sa-nat*, III/13, İstanbul 1991, s. 42-44; Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında Üslup ve Sanatkarlarıyla Tezhip Sanatı", *Osmanlı*, Ankara 1999, XI, 108-119; a.mlf., "Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçin-de Değişimi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 289-299; Gülnur Du-ran, *Ali Üsküdarî: Tezhip ve Ruganî Üstadı Çi-çek Ressamı*, İstanbul 2008, s. 26-29; Ali Alpas-lan, "Abdullah-ı Şîrâzî", *DİA*, I, 136-137; M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", a.e., XXXI, 307-309.

F. ÇİÇEK DERMAN

TEZKİRE
(تذکرة)

Fars ve Türk edebiyatlarında
şairlerin biyografilerine dair eserlerin
ortak adı.

Sözlükte "anmak, hatırlamak" mânasın-daki **zîkr** kökünden türeyen **tezkiye** (çoğu-lu tezâkir) "hatırlamaya vesile olan şey" demektir. Terim olarak eski dönemlerde yazılan biyografik-antolojik eseri ifade eder. Çeşitli ilim dallarında yetişmiş âlimler ve şairlerin biyografilerine dair eserler Arap ilim çevresinde "tabakât" adıyla ortaya çıkmış (bk. TABAKAT; TABAKÂTÜ'ş-SUARÂ), Fars edebiyatında özellikle şairler için ya-zılan tabakat kitaplarına tezkiye adı veril-miştir. İslâm telif geleneğinde zamanla farklı özellikler kazanarak gelişen tezkire-ler, esas nitelikleri bakımından günümü-zdeki biyografik / antolojik sözlüklere ben-zer özelliklere sahiptir.

□ FARS EDEBİYATI. Ferîdüddin Attâr'ın 1220 yılında yazdığı, yetmiş iki sûfinin bi-yografisine dair *Tezkiretü'l-evliyâ'sı* adın-da "tezkiye" kelimesi bulunan Farsça ilk biyografik eserdir. Fars edebiyatında şua-râ tezkiresi geleneği Avfî'nin Hindistan'da 618'de (1221) hazırladığı *Lübâbü'l-elbâb* ile başlamıştır. Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Maqâle'si*, Zekerîyâ el-Kazvî'nin *Âşâ-rü'l-bilâd*'i gibi tarih ve coğrafya kitapla-rında Avfî'nin eserini kaleme aldığı tarihten önce yaşamış şairlerin hayatına dair bilgiler ve şiirlerinden örnekler yer almak-tadır. Farsça şuarâ tezkiresi geleneğinin en değerli ikinci örneği Devletşah'ın 892'-de (1487) tamamlayıp Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Tezkiretü'ş-şuarâ'sı*dır. Abdurrah-

man-ı Câmî'nin otuz sekiz şairin tanıtıldığı edebî ve ahlâkî eseri *Bahâristân* ve bazı-ları şair 600'den fazla sûfinin biyografisini içeren *Nefehâtü'l-üns* adlı eserleri tezkire geleneği içerisinde anılmaktadır.

Safevîler döneminde hazırlanan ilk Fars-ça tezkireler Ali Şîr Nevâî'nin Doğu Türk-çesi'yle kaleme aldığı *Mecâlisü'n-nefâ-is*'in tercümesi ve devamı niteliğindedir. *Mecâlisü'n-nefâis*, Sultan Muhammed Fahrî-i Herâtî (Herevî) tarafından 928 (1522) yılında *Letâ'ifnâme* adıyla Farsça'ya çevi-rilip Şah İsmâîl'e ve oğlu Sâm Mirza'ya it-haf edilmiştir. Mütercim *Mecâlisü'n-ne-fâis*'te bulunmayan 188 şairi esere ilâve etmiştir (Taşkent 1908). Avşar Türkmenle-ri'nden Sâdîki-i Kitâbdâr'ın 1007'de (1598) tamamladığı *Mecmau'l-havâss*'ı da Nevâî tezkiresine zeyil olarak Çağatay Türk-çesi'yle yazılmıştır. Eserde Şah İsmâîl dö-neminden XVI. yüzyılın sonlarına kadar ya-şayan Fars veya Türk asıllı 332 şairin bi-yografisi verilmiştir. Devletşah'ın *Tezki-retü'ş-şuarâ'sı*ndan sonra tezkire yazıcı-lığı İran sınırları dışında özellikle Hindis-tan'da yaygınlık kazanmış, bu bölgede dok-san kadar tezkire kaleme alınmıştır. Bun-lardan bazıları Hint asıllı, bazıları da Hin-distan'da bulunmuş İran asıllı yazarlar ta-rafından telif edilmiştir. Fahrî-i Herâtî'nin 960 (1553) yılında hazırladığı *Ravzatü's-selâtin* şair sultanların biyografilerine yer veren ilk tezkirelerdendir (Tahran 1345 hş./1966). Tacik asıllı ve "Nisârî" mahlaslı şair Hasan-ı Buhârî'nin *Müzekkir-i Aşbâb*'ı Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'ine 974'te (1566) tekmile şeklinde kaleme alınmış-tır. Eser XVI. yüzyılda yaşamış 276 şairin hal tercümesini ihtiva eder (Delhi 1969).

Alâüddeve el-Kazvî'nî (ö. 998/1590'dan sonra) *Nefâ'isü'l-me'âşir*'inde İran ve Hint asıllı 350 şaire yer vermiştir. Takî-i Kâşî'nin *Hulâsatü'l-eş'âr* adlı eseri 985'-te (1578) tamamlanmış, 1585-1607 yılları arasında müellif tarafından yeniden göz-den geçirilmiştir. Eserde 631 şairin biyog-rafisi vardır. Emîn-i Ahmed-i Râzî'nin *Heft İklim*'inde yedi coğrafi bölge esas alınarak bu bölgelerde yetişmiş sultan, emîr, âlim, şair ve mutasavvıflardan 1560 kişi-nin biyografisi bulunmaktadır. Tacik asıllı şair Sultan Muhammed-i Mutribî'nin *Tez-kiretü'ş-şuarâ-yi Mutribî'sinde* XVI. yüz-yılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış 350 Buharalı şair ve edip tanıtılmıştır (Tahran 1377 hş./1998). Takî-i Evhadî'nin *'Arafâtü'l-âşîkin* adlı eserinin Hindistan'da yaşayan, müellifin yakından tanıdığı İran asıllı şairlere ayrılan kısmı tez-